

FEJEZETEK EGY VÁROS HOZOMÁNYÁBÓL

BLAHÓ JÁNOS

CHAPTERS FROM A DOWRY OF A TOWN

The examination of a settlement for any purpose and at any time, and the results of that examination, can only be considered relevant if the complex interactions of the spatial structure at any given time are taken into account. Of course, this system of interactions and their characteristic factors prevail in different ways in each era. The relationship between man and nature is eternal. In the course of social evolution, this relationship has constantly changed in quality and intensity. The relationship between early man and nature has been replaced by the relationship between society and nature. In economic terms, the resources of the natural environment, together with capital and productive forces, must be taken into account as a factor of production. Natural space plays an important role in the development and evolution of settlements. However, it should also be stressed that the interaction between natural and social space can be understood in terms of the development of productive forces and the settlement system, and the interaction between the settlement and natural space. It is only in this context that we can really understand the settlement of the Mures alluvium and the resettlement of Orosháza after the Turkish devastation.

BEVEZETÉS, A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKAI

A témaválasztást és a vizsgálódás módját több tényező együttesen motiválta. 2002-ben az Orosházi Táncsics Mihály Gimnázium és a Nagy Gyula Területi Múzeum között a múzeumpedagógia területén gyümölcsöző együttműködés jött létre. Ennek a programnak a keretében tanítványaimmal közösen részt vettem az Orosházát elkerülő főút 3. szakasz nyomvonalának régészeti szondázásban, pontosabban a múzeum akkori igazgatójának, Rózsa Zoltánnak a szondázó ásatásain. A Koczka-tanyához tartozó földterületen egy Árpád-kori lakóház maradványaira bukkantunk. A kutatás eredményei teljesen magával ragadtak. A szakirodalom, valamint a kutatás további eredményeinek olvasásakor más összefüggésekben láttam a Maros-hordalékkúp különös értékeit, a múltbéli és a jelen települései számára a tájon fellelhető energiákat. Mindezt azért is tartom fontosnak hangsúlyozni, mert az alföldi városok, közöttük Orosháza is a rendszerváltozástól még mindig az útkeresés időszakában van.

Bármely település a történelmi múltjából adódóan jellegzetes „hozománnyal” rendelkezik. Ezek alapján képet nyerhetünk egy időskála mentén a település fejlődésének főbb szakaszairól. Számos esetben ez az örökség atavista módon jelenik meg és közvetlenül, vagy akár közvetve szerepet játszik a település későbbi életében. Orosháza és térsége a neolitikortól kezdve lakott volt. Joggal

vetődik fel tehát az a kérdés, hogy milyen tényezők, energiák voltak azok, amelyek a Maros hordalékkúpon az ember megtelepedését ösztönözték, hogy számos nehézség, sőt véres kataklizmák ellenére a tájban meg tudott újulni, sőt újratelpülni több település. Választ ezekre a kérdésekre Orosháza és térségének több mint hatezer éves történelmében keressük.

1. MÓDSZEREK

A földrajz interdiszciplináris helyzete különös lehetőséget kínál a tudományközi együttműködésre, ezáltal arra is, hogy új módon tudjunk megközelíteni már vizsgált témákat. A dolgozatban felhasználjuk Orosháza és térségének régészeti eredményeit és az eredményeket a történeti földrajz, a településföldrajz, valamint a kulturális földrajz nézőpontjából tekintjük át. Hangsúlyosan kezeljük a települések, mint a földrajzi tér sűrűsödési pontjainak vizsgálatát, a telepítő és a fejlődési irányt, valamint dinamikáját meghatározó tényezők elemzésén keresztül. A különböző településdefiníciók bár más és más tartalmi jegyeket helyeznek előtérbe, de abban egyetértenek, hogy a település és környezete intenzív kölcsönhatásban létezik egymással. Támaszkodunk a települések komplex elemzésére alkalmas és logikai vázként is szolgáló Tóth József által megalkotott tetraéder-modellre, a természeti, a társadalmi, a gazdasági és az infrastrukturális szférák jellemzésével (TÓTH 1981).

A vizsgálódás időbeni terrénumát Orosháza és térségében megjelenő első ismert civilizációtól az újratelepítésig bezárólag jelöltük ki. A dolgozat két főbb szakaszra tagolódik: - az ember megtelepedése a tájban, táj és az ember kapcsolata, a tájpotenciál, mint telepítő tényező vizsgálata egy nagyobb történelmi időtávlatban. Míg a dolgozat második egységében Orosháza újratelepítésének főbb eseményeit kívánjuk bemutatni, a folyamatot befolyásoló helyi, országos és nemzetközi tényezők vizsgálatán keresztül.

2. OROSHÁZA TÖRTÉNELMI HOZOMÁNYA

A korai Árpád-korból és az azt megelőző történelmi korokból a mai Orosháza¹ területéről írásos emlékek nem maradtak fenn. Viszont a régészeti leletek és a régészettudományhoz kapcsolódó társtudományok együttes segítségével egyre jobban feltárulkozik számunkra ez a korszak. A régészeti ásatások által feltárt leletek alapján kijelenthetjük, hogy a terület 4000-3500 éve már lakott volt. A csiszolt kőkorszak társadalmáról, életmódjáról Nikolin Edit, Nagy Gyula, majd

¹ Orosháza nevének említése legelőször egy 1466-ban keltezett oklevélben tűnik fel. A középkori falunév a régi magyar Oros személynév és az „-a” birtokos személyraggal ellátott ház (otthon, lakhely) köznév összetétele.

Rózsa Zoltán munkája alapján nyerhetünk betekintést Orosháza és környékét illetően (NAGY 1965, NIKOLIN 1991, RÓZSA 2010, 2011).

Az előkerült legrégebbi leletek a késő neolitikumból származó csiszolt 7 darab kőbalta. Maga a leletek anyaga többségében gránit, ez a kőzet a tájon természetes előfordulásban nem található. Mindebből több dologra is következtethetünk. Egyrészt, hogy a neolitikum kori társadalmakban a tradicionális tevékenységek mellett a kézművesség is fontos szerepet játszott. A társadalmi munkamegosztás ilyen szintje ugyanakkor már az élelmiszerfelesleg meglétét valószínűsíti, ami a tudatos termelőtevékenység során keletkezett. Azonban azt is fontos leszögezni, hogy az élelmiszer megtermelése csak állandó lakóhelyek környezetében lehetséges. A növekvő felesleg ösztönzője a cserekereskedelemnek, ami a kereskedelmi folyosók az úthálózatok szerepét erősíti.

A neolitikum forradalma változások sorát hozta az Alföld gazdaságában, településrendszerében és kultúrájában. Megjelentek az első élelemtermelő népek és ezzel együtt az állandó települések. I.e. 10000 körül Mezopotámiából induló fejlődés földrajzi szétterjedés következtében Kis-Ázsia és a Balkán érintésével jutott el a Kárpát-medencébe, mintegy háromezer évvel később. Itt is hangsúlyozni szeretnénk a Maros-hordalékkúp kedvező földrajzi fekvéséből adódóan az összekötő táj szerepét, a Kárpátakon kívüli és a medence központi területei között. A következő évszázadok gazdasági és kulturális erjedésnek az lett a következménye, hogy tájegységek, vagy akár tájegységeken átnyúlóan különböző területek határolódnak le, sajátos arculatú térségeket létrehozva. Orosháza környékén kezdetben a Körös-kultúra hatása érvényesült, melynek jellemző tárgya az alföldi vonaldíszes kerámiák voltak. A Kárpát-medencét a folyamatos bevándorlással és a társadalmi-gazdasági fejlődéssel, továbbra is az átalakuló és eltérő kulturális területek mozaikja jellemezte. Ezeknek a kulturális területeknek a térbelisége és az itt élők életmódja, tevékenységi köre folyamatos változáson ment keresztül. Az etnikai hatások mellett az éghajlati tényezők is szerepet játszottak. Az időszámításunk előtti VI. évezredben a Kárpát-medence éghajlata fokozatosan csapadékosabbra fordult, a középhőmérséklet gyakorlatilag nem változott. Mindez az erdők nagyobb tértnyerésének kedvezett. Az erdősülés folyamatát az alacsonyabb tájakon, így térségünkben is, a talajviszonyok, valamint az itt élő földművelő és állattenyésztő népek tevékenysége akadályozta. Erre az időre tehető a Kárpát-medence alacsonyabb tájain az erdős pusztá gazdagon tagolt növénytakaságainak a homoki- és löszölgyeseknek, homoki- és löszgyepeknél, valamint a folyók árterületén a mocsarak, rétek, szikesek, és láperdőknek a kialakulása.

A Körös-kultúrát a Szakálhíti kultúra váltotta fel. Ebben a kultúrában a közép- és dél-kelet európai kulturális elemek keveredése volt a jellemző. Ugyancsak jellemzőnek tekinthetjük, hogy már állandó lakóhelyeken éltek az emberek. Az állandó települések lakosságának megélhetését biztosítani kellett, így az is feltételezhető, hogy a mezőgazdasági tevékenység már fejlett volt.

Ásatások során előkerült számos és nagy űrtartalmú hombárok is ezt a felvetést támasztják alá (NIKOLIN 1991).

A Szakálháti kultúra gyakorlatilag egy fejlődési ívben, törés nélkül alakult át a Tiszai kultúrává. Az előző időszakhoz hasonlóan, a településrendszer jellemző eleme volt az erődített központi település, mely körül megtalálhatóak voltak a kisebb, még a korábbi korra jellemző szálláshelyek is. A házak többsége azonban már bonyolult ácsmunkával készült, mérete is nagyobb volt és tagoltabbá vált a belső tér. Az itt élők jól kamatoztatták a táj nyújtotta erőforrásokban rejlő lehetőségeket, különösen a nagy területű száraz és a nedves rétek, valamint a biztos vízforrások kínálta adottságokat. A külterjes állattartás szerepe megnőtt és ezen belül a marhatartás vált szinte egyeduralkodóvá (NIKOLIN 1991).

A neolitikum utáni korok leleteinek nagy száma azt igazolja, hogy a mai Orosháza és térsége kedvező adottságokkal rendelkezett a letelepedést és a gazdálkodást illetően. A legnagyobb és az egyik legérdekesebb lelet, amely az időszámítás előtti VIII-V. századból származik, a Nagy-Tatársánc² néven ismert hatalmas kettős sáncív. Az 1939-es régészeti feltárás megállapította, hogy az avarok építették, mégpedig a szkíta vagy a kelte törzsek elleni védekezés céljából. A kettős sáncív csaknem 100 hektáros belső védett részt fogott közre, mely a házaknak és a gazdálkodásnak biztosított védett területet. Mérete alapján fontos központ volt, mint ahogy a tőle légvonalban alig több mint 10 kilométerre fekvő, a mai Gyopáros-fürdő és Kutaspuszta területén található szintén későbronzkori földvárak is (1. ábra).

A társadalmi-gazdasági fejlődés további szintje viszont már azt eredményezi, hogy a települések korábbi különállása megszűnik, a térszerkezet további sűrűsödésével kialakul a települések hierarchikus kapcsolatára és munkamegosztására alapuló településrendszer (TÓTH 1981).

Ez egyben azt is jelenti, hogy felértékelődött a települések egymásközötti elérhetősége. A termelőerők fejlődésével a földrajzi munkamegosztás térségi és nagyobb tájegységnyi, sőt kontinensrésznyi területek közötti kapcsolattartás egyaránt felerősödött. A kor emberének szükséges volt a tájban megkeresni, vagy kialakítani azokat a líneákat, amelyek ezt a kapcsolatot erősíteni tudták. Ismét hangsúlyozni kívánjuk, hogy a Maros hordalékkúp sajátos építészeti elemei a későbronzkori-koravaskori földvárak maradványai napjainkban is jelentősnek számító közlekedési utak mentén foglalnak helyet.

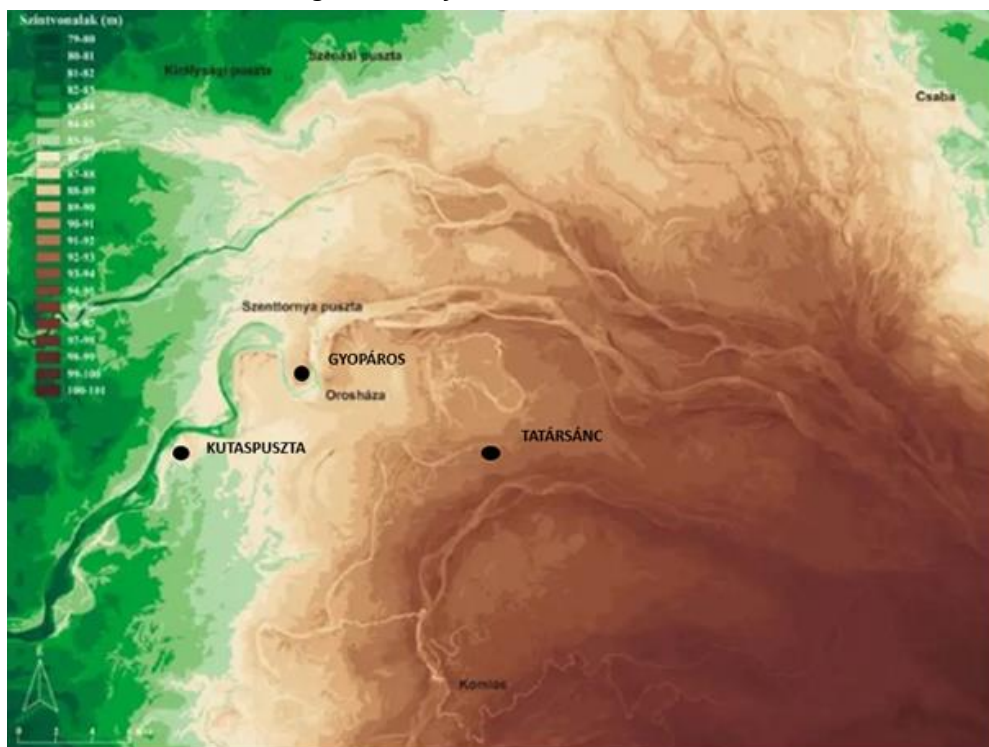
Közvetett bizonyítékkal ugyan nem rendelkezünk, de a földvárak építési módjából logikusan következik, hogy a hatalmas munkával, a faanyagok szállításával létrejött építmények között joggal feltételezhető a kialakult kapcsolat, így az úthálózat megléte. Az összeköttetésük tényét az is erősíti, hogy ezek a földvárak hatalmi központokat, centrumokat jelöltek ki. (RÓZSA 2011).

² A népnyelv a sáncrendszer építését a tatárokhoz kötötte, az elnevezést megtartva vette át a szakirodalom.

Az egykori földvárak a későbbi korok zivatariban különös utakat jártak be. Egy részük elnéptelenedett, ugyanakkor a Kutaspusztai földvár területén az Árpád-korban templomos településként élt tovább a Kakasszék-ér védelmében, a jelentős minden bizonnyal egykori rómaiak által is használt út mentén.

1. ábra: Földvárak Orosháza környékén

Figure 1. Hillforts around Orosháza

Forrás: Rózsa Z. adatainak felhasználásával saját szerkesztés

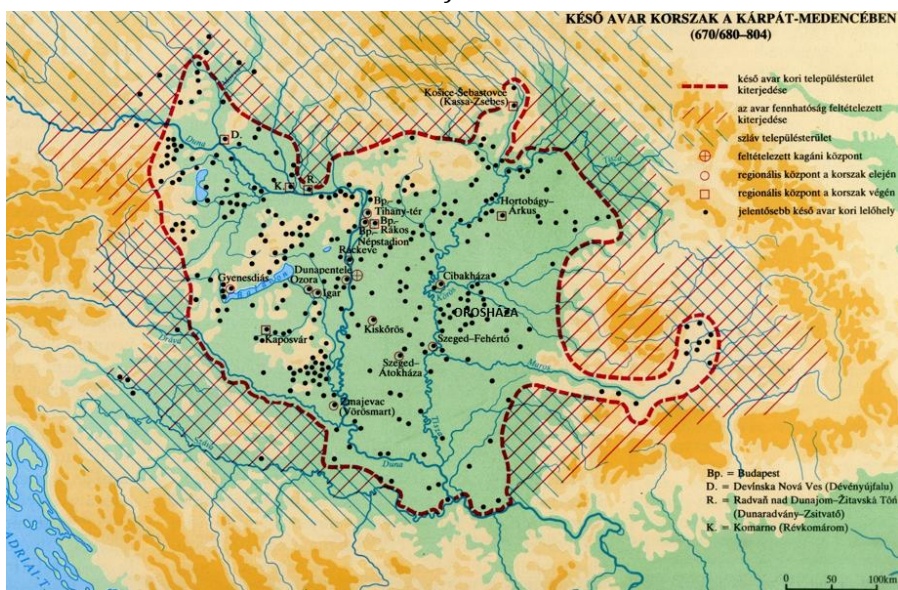
A feltárt és ismert történelmi emlékek továbbá azt is igazolták, hogy a népek nagy országútján fekszik ez a terület, tehát fontos szempont volt a védelem megszervezése a védművek kialakítása. Mindhárom földvár és a többi földvárak kialakításában a tájadottságoknak egyértelmű a meghatározó szerepe. A Maros Ó-holocén medermaradványaiban léteztek vízfolyások, melyeknek vízhozama időszakosan változott. Azonban elégséges volt ez a vízmennyiség a sáncok árokrendszerének feltöltésére, valamint, hogy jelentős kiterjedésű lápvilág alakuljon ki az alacsonyabb térszíneken. Ugyanis a földvárak a parti dűnesorok magasabb részeit foglalták el. Elrendeződésük sem volt talán véletlenszerű, az erőd-ellenerőd formáció jól kirajzolódik. A térség településhálózata, a települések magasabb hierarchikus szintjét képviselő földvárak sűrűsége, a gazdálkodást és a kereskedelmet szolgáló, zömében megfelelő közlekedést

biztosító úthálózat, a kedvező táj és klimatikus adottságok jelentősen felértékelték Orosháza és térségét. Tranzithelyzete is kiváló, hiszen a Maros völgye természetes kapcsolatot jelentett az erdélyi területekkel, illetve a távolabbi Balkánnal (2.ábra).

A Maros völgy közlekedési korridor szerepe mellett, a különböző népek vándorlásával kulturális folyosó szerepe is számottevő. A Maros, az Erdélyi-medence területére benyúló hosszú völgye kiváló kapcsolatot teremtett a hegyvidék és a síkvidék között. A hordalékkúp adottságaival együtt ezeket a földrajzi jellemzőket jelentős telepítőtenyezőként értelmezhetjük.

2. ábra: Késő avar kori települések a Kárpát-medencében és a Maros-hordalékkúpon

Figure 2. Settlements from the late Avar age in the Carpathian basin and alluvial cone of Maros

Forrás: <https://tti.abtk.hu/terkepek/terkepek/670-680-804-keso-avar-korszak-a-karpat-medenceben>

Orosháza és térségének települései és a mai Orosháza, a Maros-hordalékkúp észak-nyugati részén, a Kakasszék-ér kanyarulatában és védelmében helyezkedtek el. Délről a Tisza által táplált Hód-tó és mocsárvilága biztosított védelmet. A magasabb térszíneken kialakult utak összekötötték ezt a térséget a hordalékkúp, valamint a Körösök-völgye többi településeivel, illetve a Körös és a Tisza gázlóival, rajtuk keresztül pedig a medence belső területeivel. Mindezt azért tartottuk szükségesnek hangsúlyozni, mert a tájadottságok alakította történelmi úthálózat számos eleme napjaink recens úthálózataként működik.

Az Alföld és a Maros-hordalékkúp úthálózatáról azt is fontos tudni, hogy a vidéket a római hódítás elkerülte, így a Pannon területekhez hasonló kövezett hadiutak és kereskedőutak nem épültek. Alapvetően az utak nyomvonalát kevésbé a kor embere jelölte ki, sokkal inkább választotta. Békés vármegyében az első kövezett út csak a XVIII. század végén épült. Mindaddig a tájadottságok határozták meg alapvetően az utak nyomvonalát.

Tovább lépve az időben, megállapíthatjuk, hogy a honfoglalás kori településrendszer is számos érdekességgel szolgál. Az első talán az, hogy Orosháza környéki falvakban már az 895-896. évek előtti évekből származó magyar emlékeket tartalmazó leleteket találtak, Gádoroson többek között 4 előkelő magyar lovas sírját. Ezek a leletsorok is a „kettős honfoglalás” tényét erősítik.

3. ábra: Árpád-kori, valamint középkori templomok Orosházán és térségében
Figure 3. Churches from the Árpád era and Middle Ages in Orosháza and the surrounding area

Forrás: Rózsa Z. Szatmári I. adatainak felhasználásával saját szerkesztés

Orosháza mai belterületén három (Gellértegyháza, Bónum, Monor) és környékén további öt (Nagyszénás, Gádoros, Kutas, Kardoskút, Kopáncs) Árpád-kori templomot azonosítottak (RÓZSA 2011, SZATMÁRI 2014). Emellett Árpád-kori

faluhelyeket és temetők maradványait sikerült azonosítani. A leletek alapján érdekes következtetésre jutottak a régészek. A megye területén eddig feltárt Árpád-kori templomok közül egyiknek sem volt tornya (3. ábra).

Amennyiben Szent István egyházi törvényeiből indulunk ki, mely szerint minden tizedik falunak egy templomot kellett építenie, joggal következtethetünk arra, hogy a mai Orosháza és környéke az Árpád-korban sűrűn lakott terület volt. A mai Orosháza területén az Árpád-korból és a középkorból 21 települést³ ismerünk, a többségét név szerint is. A török hódoltság kezdetekor azonban már csak 7 lakott település létezett (*HÉVIZI 1995*).

Orosháza neve csak 1466-ban tűnik fel először írásos formában, ekkor 20-25 jobbágytelken 100-120 fő lakott a telepes faluban. A középkori Orosháza a mai Kettőssánc tér környékén volt, mintegy 200x300 méteres területen, ahol a birtokos háza körül voltak a szolgák földházai.

Az Árpád-kori sűrű településhálózatát azonban megváltozott az alföldi területeken. A XIII. század második felétől, egy sokkal ritkább ugyanakkor nagyobb lélekszámú településrendszer jött létre. A településrendszer változást egyrészt a tatárok pusztítása okozta, másrészt a „falupusztásodás” folyamatának társadalmi-gazdasági okaira (elsősorban a mezőgazdaság technológiai váltására a háromnyomásos gazdálkodásra való áttérésére) vezethető vissza. A háromnyomásos gazdálkodás nem kedvezett a kisebb falvaknak, amelyek csekélyebb földterületekkel rendelkeztek. A településszerkezet átrendeződésképe további hatással volt a XIV. századtól a külterjes marhatartás és kereskedelem egyértelmű dominanciájára. Az Észak-Itáliában és Nyugat-Európában meginduló városodás és ezzel együtt a növekvő városi népesség élelmiszerigénye (főleg hús), valamint az éghajlatban bekövetkezett változások a „kis jégkorszakként” ismert klímaváltozás (az éghajlat kontinentális jellegének erősödése) a külterjes állattartás (főleg marha) irányába tolta az Alföld gazdaságát, minden következményével együtt.

A kis települések elsorvadásával, a nagy határral rendelkező mezővárosok erősödtek meg. Az elhalt települések lakossága is értelem szerűen a nagyobb biztonságot adó mezővárosokba (oppidum) költözött. A mezővárosok a településrendszer rangsorában a jobbágyfalvak és a szabad királyi városok (civitas) között foglaltak helyet. Központi szerepkörük alapján közigazgatási egységek szerepét is betöltötték. A Maros-hordalékkúp síkságon egyetlen szabad királyi város sem volt, a XVI. század elején, a legközelebbi civitas Szeged. A szabad királyi városok kis száma és közel sem egyenletes földrajzi eloszlása következtében nem ezek a településtípusok jelentették a magyar

³ Orosháza környékén ismert Árpád-kori és törökkori falvai (dőlt betűvel jelezve a hódoltság kezdetén is létező falvakat). Apácaakuta, Csákvárhely, Csorvásegyháza, Fecske, Gellértegyháza, Gellértekuta, Homokegyház, Keresztelek, Kupa, Lábsegyház, Monor, Orosháza, Ördögősegyház, Ötszögősegyház, Sóstósegyháza, Szentetornya, Szilasegyház, Szőlő, Tompa, Tökéletlen, Tökemonostora

településrendszer vázát. Ezt a feladatot a mezővárosok, főleg a több kiváltsággal és központi szerepkörrel rendelkező nagyobb mezővárosok töltötték be.

A növekvő iparos és kerekedő rétegének, gazdasági erősödése és kulturális attitűdje a mezővárosokban a vidék polgárosodását ösztönözte, legalábbis az „örökös jobbágyság”, vagy „második jobbágyság” intézményének bevezetéséig. Ez újabb törést eredményezett a társadalmi-gazdasági fejlődésben és a településrendszer fejlődésében, mind a városodás mind pedig a városiasodást érintően. A törvény kihirdetésére jó ürügyként szolgált a Dózsa-féle parasztlázadás, melynek leverése után a parasztságot kollektív bűnösneként kezelték és büntették. Valójában az igazi okok a munkaerőhiányban keresendőek, amikor is a földesúri érdekek szerint a munkaerő megkötéséhez nem voltak már elegendőek a gazdasági szabályozók, ezért hatalmi, törvényi szabályozásra volt szükség. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a török befolyás növekedése, majd a török hódoltság kezdete, az ország háromrésze szakadása az örökös jobbágyság intézményrendszerének kiteljesedését hátráltatta.

Az előzőekben is törekedtünk a természeti tér hangsúlyozott szerepének bemutatására a településrendszer, az úthálózat és a gazdálkodás viszonylatában. Azonban a magyar településrendszer fejlődését érintően olyan mérőföldköhöz értünk, amelyben elengedhetetlen az alföldi települések fontos elemének a települések határainak a vizsgálata.

Ugyanis a határ az Alföldön nem csak a gazdálkodás, hanem két települési forma a földesúri majorságok és a tanyák kialakulásának a színtere is voltak. Az Alföldön a határhasználatnak számos módozata jött létre, aszerint, hogy milyen sajátos, vagy éppen együttes tényezők hatottak rá. Ezek a tényezők alakították ki a majorságok és a tanyák más és más alaktani és alaprajzi jellemzőit. (BECSEI 2022).

A XVI. század elejétől az elpusztult középkori falvak, sőt még régebbi kultúrák egykori településeinek újraéledése is megfigyelhető a nemesi majorságon keresztül. A jobbágy munkaerő erővel történő biztosítása mellett a gazdálkodás belterjesebbé válása is szükséges volt a nemesi birtokok elvárt jövedelmeinek megtermeléséhez. A nemesi majorságok (allodium) a feudális nagyüzem gazdálkodási és telephelyi központjaiként működtek. A majorságokkal a tájban a településrendszer új funkcionális központjai jöttek létre. Ezekben a központokban integrálódott a gazdálkodás és az üzemvitel (magának a gazdálkodásnak, a munkások lakhatásának és a kereskedelem) feltételeinek biztosítása, megszervezése. A majorságok a birtoktestek azon részén jönnek létre, ahol a természeti és a közlekedési adottságok a legmegfelelőbbek voltak. Számos esetben a tájpotenciál már korábban felismert és kiaknázott előnyeit és lehetőségeit vették figyelembe a kialakításuk során. A majorság építészeti és a telephelyszerkezeti jellemzői alapján átmeneti települési formáknak tekinthetők a magános és a csoportos település között. A kiegyezés után újra virágkorukat élik a kapitalizálódó nagybirtokok formájában, lökést adva a vidék

fejlődésének. Orosháza és térségében is több majorság gazdagította a tájat, egyrésztük a majdani szocialista nagyüzemek létrejöttével elsorvadt, vagy átalakult TSZ központokká, de voltak olyanok is, amelyek kisebb településsé, településrészé formálódtak. A Geist-major napjainkban Kiscsákó településként van nyilvántartva és Orosházához tartozó település.

Az alföldi határ másik, hungaricum jellegű települése a tanya. A tanyák kialakulásának időpontját a tudományterület számos jeles képviselője vitatja. Többen úgy gondolják, hogy már a török hódoltságot megelőzően is léteztek tanyaszerű települések és a pusztai nomád életmód maradványainak tekintik (*SOLYMOSSI 1980, GYÖRFI 1937, ERDEI 1942*).

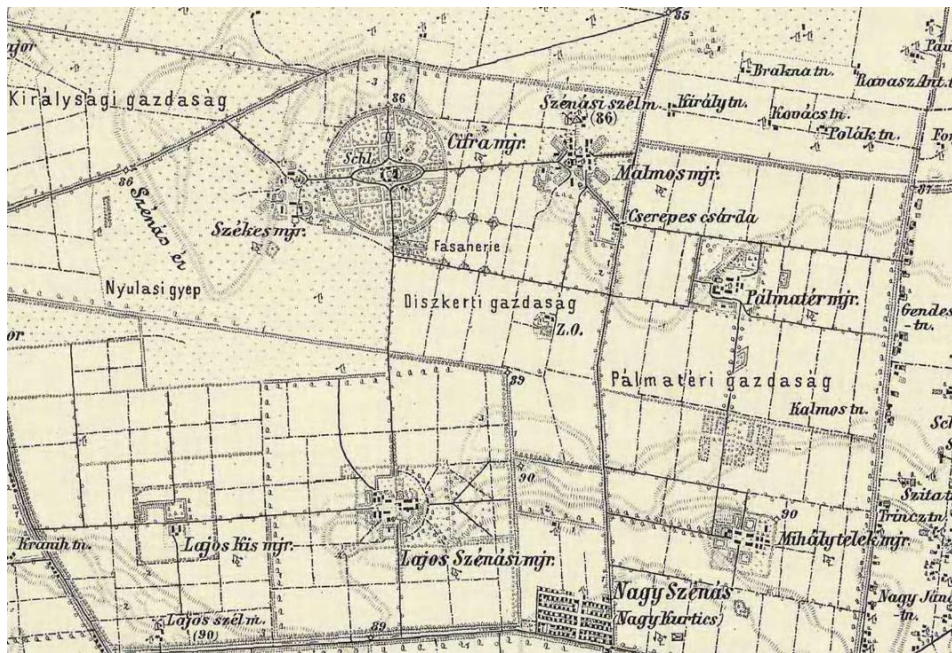
Ezzel szemben áll az a nézet, hogy a tanyák a XVIII. század elején alakultak ki (*MENDÖL 1963, BELUSZKY 1999, CSATÁRI 1999*). Abban azonban mindkét álláspontot képviselők egyetértenek, hogy az alföldi mezővárosok fejlődésétől elválaszthatatlan volt a tanyák sorsa. A különböző tanya típusok kialakulását a tájadottságokból következő gazdálkodási formák és a birtok méret nagyban befolyásolta. Orosháza és környéki tanyavilágra a nagy birtoktestből adódóan a szórt tanyatípusok a jellemzőek. A birtokméretek nagysága átlagban 10-20 kat. hold volt, így a rajtuk helyet foglaló lakóegységek között térbeli zártság nem alakulhatott ki (*BECSEI 2022*).

A majorságok és a tanyák az Alföld településrendszerének fontos elemeivé váltak a mezővárosok és a néhány civitas között. Sajnálatosan az államszocializmus időszakában a hazai településrendszer nem kedvezményezett településformáiként döntő többsége elsorvadt. Ezzel a politikai gyakorlattal a szocialista településfejlesztés elveszítette a vidékfejlesztés fontos színtereit. Ugyanis nem csupán a gazdálkodás színtereiként kell említést tenni róluk, ezeket a telephelyeket számon kell tartani a gazdasági fejlődés, az innováció és a kulturális erjedés sajátos központjaiként is. A majorságok és a tanyák élénkítő hatása érzékelhető a következő évtizedek, sőt évszázadok során az Alföld településrendszerének és társadalmi-gazdasági fejlődésében. Elsősorban a majorságok tudták segíteni a mezőgazdaság technikai korszakváltásain keresztül a fejlődés földrajzi szétterjedését, de egyben megsokszorozni azt környezetükben, illetve az ott dolgozó jobbágyság körében. Ebben a folyamatban gyökerezhető a jobbágyság társadalmi differenciálódása. Azok a jobbágyok, akik fogékonyak voltak a technológiai váltásokra és lehetőségük volt mindezt megvalósítani, több jövedelemre tudtak szert tenni.

Előre ugorva a történelemben rövid kitekintés erejéig mindezt igazolandóan nézzünk néhány példát. A törökhdülés, majd a Habsburgok elleni háborúk pusztítása ellenére, a majorságok és a tanyák a táj organikus elemeivé váltak, tagoltabb és lefedettebb tájszerkezetet létrehozva. A majorságok épületegyütteseinek a fejlődés következő lépcsőfokain a szűk funkcionális szempontok mellett az esztétikai szempontok is egyre inkább szerepet játszottak, mint ahogy a közöttük lévő terek (parkok, sétányok, utak)

megtervezése során is. A gazdálkodás szerkezete, szinterei a tájadottságokhoz kiválóan alkalmazkodva tagolódtak a térben. Tudatosabbá, tervszerűbbé és színesebbé vált a gazdálkodás és számos telephelyen a munkaintenzív ágazatok, a gyümölcs és kertkultúrák megjelenése, valamint az ipari növények növekvő aránya is megfigyelhető volt. A mezőgazdaság technikai fejlődése a majorságokban jelent meg először, ez húzta magával a vidéket is. A gazdálkodás egyre belterjesebbé válása is megfigyelhető. Számos majorságban (így térségünkben is) az innovációk, a kísérletezések (főleg a növénynemesítések) egyre jobban teret nyertek. A kiegyezés utáni időszakban Orosháza, Nagyszénás, Bánfalva (Gádosoros) és a Szénás ér által kijelölt területen a leírtakra jellemző példák sorát láthatjuk (4. ábra).

4. ábra: A jól szervezett majorságok alaprajzai Nagyszénás környékén
Figure 4. The ground-plans of well organized manors in the surroundings of Nagyszénás

Forrás: A harmadik katonai felmérés térképszelvényéből

A majorságok és a tanyák a vidék kulturális felemelésében is fontos szerepet játszottak. A folyamat kiteljesedéséhez a kiegyezés teremtette meg a politikai és gazdasági feltételeket⁴. A parasztság kulturális felemelésének egyik legegységibb

⁴ Báró Eötvös József által jegyzett első magyar népoktatási törvény (1986. XXXVIII.tc.). Angliában 1870-ben, Olaszországban 1871-ben elfogadott törvények alapján vált általánossá a tankötelezettség.

kísérlete zajlott Orosháza észak-nyugati határában fekvő Justhmajorban. Paraszti olvasóköri működött és a kastély melletti kőszínházban zömében parasztszínészek játszottak. A népiskoláknak is helyet adtak a majorságok és a tanyaközpontok. Az oktatás dimenzióin⁵ keresztül a vidék polgárosodása és kapitalizálódása nyert új energiát. A Trianon-sokk után pedig az oktatás elért eredményei segítették a nemzet öngyógyulását.

3. OROSHÁZA ÚJRATELEPÍTÉSÉBEN SZEREPET JÁTSZÓ TÉNYEZŐK

Azt egyértelműen kijelenthetjük, hogy Orosháza újratelepítését a földrajzi környezet valamennyi szférájának számos tényezője alakította. Közülük több olyan is akad, melyek szerepet játszottak a késő neolitikumi, majd az Árpád-kori, valamint a középkori települések létrejöttében. Történelmi korokon átívelő hatásuknál fogva ezeket a tényezőket primordiális tényezőknek tekinthetjük. A természeti tér tényezői vitathatatlanul ebbe a kategóriába tartoznak. Ezért is követtük végig a különböző történelmi korokban a természeti adottságok szerepét és kapott bővebb kifejtést Orosháza újratelepítésének áttekintésében.

3.1. A TÁJADOTTSÁGOK SZEREPE

A korai ember és természet kapcsolatát a társadalom és természet kapcsolata váltotta fel. A természeti térben meglévő erőforrásokat közgazdasági értelemben a tőkével és a termelőerőkkel együtt a termelés tényezőjeként kell számba venni. A természeti tér adottságai a települések kialakulásában és további fejlődésében egyaránt jelentős szerepet töltenek be. Azonban azt is hangsúlyozni szükséges, hogy a természeti és társadalmi tér közötti kölcsönhatást a termelőerők és a településrendszer fejlődésével, a település és a természeti tér közötti kölcsönhatásaként értelmezhetjük. (BLAHÓ – EROSTYÁK 2014).

Orosháza újratelepítése kapcsán szintén hangsúlyosnak érezzük a fenti megállapításokat.

A Maros hordalékkúp az Alföld organikus része, ugyanakkor sok tekintetben, unikális tulajdonságokkal rendelkező tájegység. Ez adódik a keletkezéséből és földrajzi helyzetéből. Összekötő táj a hegyvidék és a síkvidék között. Szabályos félszigetként emelkedett ki a folyószabályozások előtt az Alföld vadvízes területeiből (5. ábra).

Az Alföld belső területei nagy kiterjedésű belvízes lefedettség jellemzi, míg a hordalékkúpon az egykori elhagyott medrek vezetnek el a vizet a peremterületek felé. A Maros a negyedidőszak első felének végére kiterjedt hordalékkúpot épített, amelynek felszínét az egykori medrek sűrű hálózata borította. A

⁵ A kiegyezés időszakában az analfabéták száma meghaladta a 40%-ot, 1930-ra már 10 % alatt volt.

medersűrűséget jól mutatja, hogy 1 km^2 területre 780 méter mederhossz jut átlagban. A peremi részeken fonatos medrek hálózata alakul ki. (RACHOCKI 1981).

A peremi részen gyakran hátráló eróziós tevékenységet mutató vízfolyások is megjelennek és a hordalékkúp anyagát áthalmozzák, másodlagos, vagy fiók hordalékkúpokat hoznak létre (SÜMEGHY ET AL. 2013).

5. ábra: A Maros-hordalékkúp és Orosháza helyzete a Kárpát-medencében

Figure 5. The situation of the alluvial cone of Maros and Orosháza in the Carpathian Basin

Forrás: <https://www.vizugy.hu> alapján

A folyószabályozás előtt változatos élőhelyek sokasága jellemezte a tájat. A nagy paleomedrek változó földrajzi helyzetéből az is jól látható, hogy a hordalékkúp nem folyamatosan épült (6. ábra).

A Maros a jégkorszak második felétől északról déli irányban, az óramutató járásával ellentétesen vándorolva, fokozatosan az utolsó glaciális időszakban egyre délebre, a mai Tótkomlós majd a romániai Aranka mentén futott (MIKE 1991).

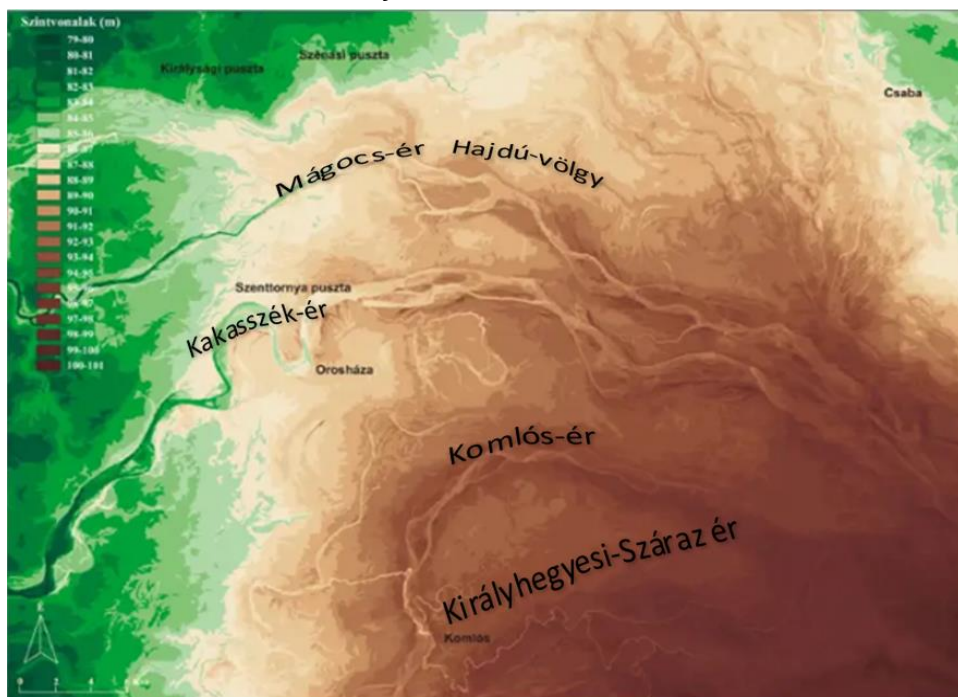
A hordalékkúpot árvízmentes magasabb felszínek, köztük dűnék és maradékgerincek, valamint az ártéri alacsonyabb térszínek mozaikjai alkotják. Az Ős-Maros egykori övzátonyain, partmenti dűnéin jött létre Orosháza több

városrésze, például: Gyopáros-fürdő, Gyopárhalma, Rákóczitelep és majdan a szőlő városrész. De ezeken a folyó, valamint a szél együttes munkája által kialakult képződményeken húzódtak a hordalékkúp korábbiakban taglalt földvárjai és az Árpád-kori települések zöme.

A táj értékei, gazdagsága még a háborús idők ellenére is idevonzották az embereket. Orosháza és környékén, Mohács és Buda eleste után még néhány évtized elteltével is élő települések léteztek. Egy, a mohácsi csata előtti évben keltezett oklevél alapján Orosházát Békés vármegye egyik jelentős uradalmi központjaként említi, tulajdonosai ekkor a Komlóssyok voltak.

A marhakereskedelem a töröknek is érdeke volt. A török adófeljegyzések alapján 1552-ben Orosházán 8 porta, 1556-ban már 24 porta után fizetettek adót. A dikális összeírások további növekedést mutatnak, 1560-ban már 50 porta adózott. A térség pusztulása Gyula elestével (1566) teljesedett be. A középkori Orosháza is elpusztult, elnéptelenedett.

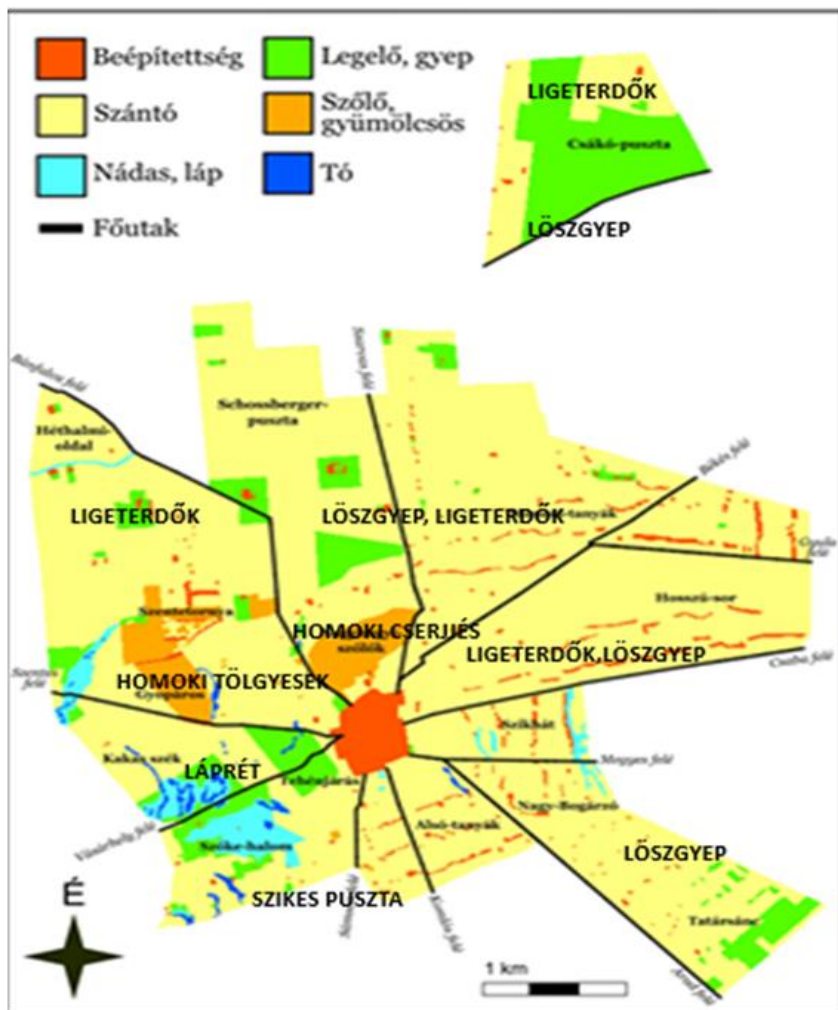
6. ábra: A Maros nagy paleomedrei a hordalékkúp északnyugati és középső részén
Figure 6. The big paleobeds of Maros river on the north-western and middle part of the alluvial cone

Forrás: Nagy Gyula Területi Múzeum digitális térképtára, saját kiegészítés

7.ábra: Az egykori természetes vegetáció és gazdálkodási módok Orosházán a XVIII. század közepén

Figure 7. The former natural vegetation and farming methods in Orosháza in the middle of 18th century

Forrás: Nagy Gyula területi Múzeum digitális térképtára, saját kiegészítés

A települések a magasabb térszíneken telepedtek meg, de csak olyan magasan, ahol a víz elérhetőségét ásott kutakkal biztosítani tudták. A természetes itatók illetve a kutak szerepe az alföldi pusztákon óriási jelentőséggel bírt, mivel a külterjes állattartás és marhakereskedelem egyik legfontosabb tényezőjeként említhetjük. Az Alföldön a víz hol kevés, hol sok. Az itt élő nemzedékek megfigyelésén alapuló népi bölcsesség valóban helytálló.

Igaznak tekinthető a felszíni és a talajban mozgó vizekre egyaránt. A kilúgozott szikes talajokon a sziki gyepek hatalmas legelőket alkotnak, melyek a külterjes állattartás színterei. Az egyik ilyen terület Orosházát délről keretező Vásárhelyi-puszta, a másik nagy legelőterület észak-nyugati irányban Szénás-puszta legelői. A humuszban gazdag löszpuszták csernozjom-típusú talajai pedig a növénytermesztés színtereivé váltak. A felszín mikroreliefekben szintén gazdagabb, tagoltabb, mint az Alföld egyes belső tájain. A táj biológia sokszínűsége az eltérő hidrológiai viszonyok következtében jött létre, és egyben ez a tényező szabott keretet a gazdálkodás különböző formáinak (*BLAHÓ-EROSTYÁK 2014*).

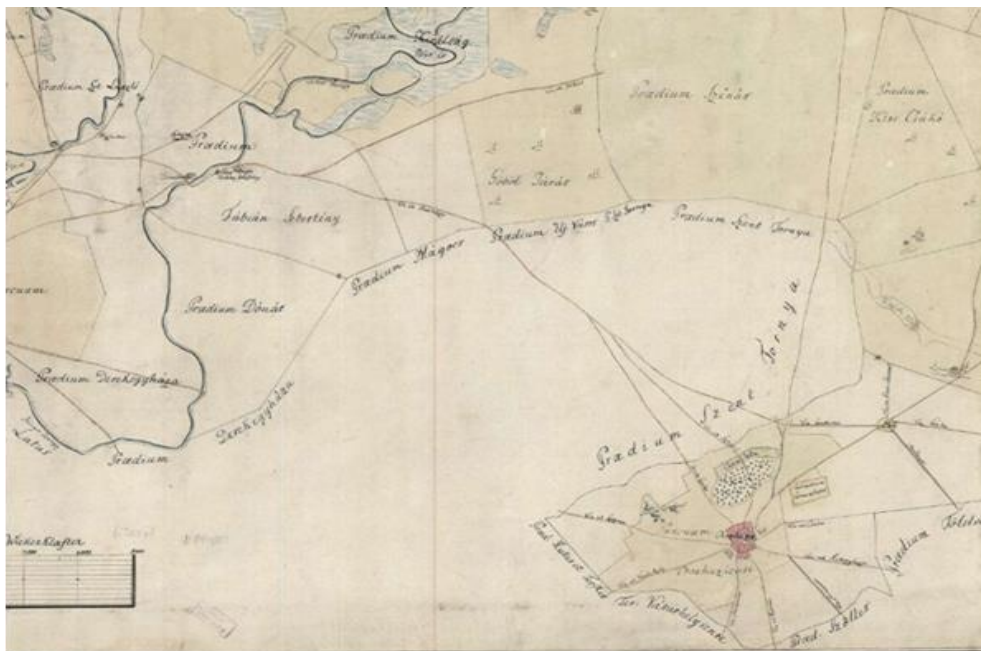
A táj további jellemzője, hogy kis távolságokon belül változnak a hidrológiai, a talaj és a mikroklimatikus adottságok. Természetesen ezek a tényezők is kölcsönhatásban léteznek. Mindez nyomon követhető Orosháza esetében is egyrészt a változatos élőhelyek mozaikos megjelenésével, majd pedig az ember természetformáló tevékenységének következtében a kialakult gazdálkodási formák hasonlóan mozaikos térbeliségében (*7. ábra*).

Az újraterlelt Orosházán a gazdálkodás térbeli megoszlása az első években hasonló volt a török előtti időkhöz. A hordalékkúp külső, a falutól távolabbi alacsonyabb dél-nyugati, déli részén a szikes legelők húzódtak. Ez főleg a birkatartás színtere volt. A belső magasabb területeken növénytermesztés folyt. A faluval határos legelőkön lovakat, szarvasmarhát, legeltettek elsősorban. Egyre nagyobb szerepet kapott az aprójószágok tenyésztése. Az állattartás túlsúlya feltételezi a gabonanövényeken belül a takarmánygabona és más szálastakarmányok termesztését, a rétgazdálkodást. A homokfelszíneken a szőlő és a gyümölcstermesztés is teret nyert. A nagy portákon a háztáji konyhakerteknek is komoly szerep jutott a családok élelmezésében. A meggyökeresedés éveit sok ínséges év nehezítette. Gyakran sújtották a gazdálkodást aszályok, kemény telek, a megélhetést még a tűzvészek és járványok is nehezítették.

3.2. A TÖRTÉNELMI ÚTHÁLÓZAT SZEREPE

Az infrastrukturális szféra fontos elemének az úthálózatnak a történelmi fejlődéséről a természeti, a társadalmi és a gazdasági szférák közötti összefüggések elemzésén keresztül kaphatunk valós képet. A török által elpusztított Orosháza a Körösök, a Tisza, a Maros és a Bihar-hegység által keretezett táj központi részén, egy pókháló szerűen összefutó úthálózat centrumában helyezkedett el (*8. ábra*).

8 ábra: A Harruckern uradalom nyugati része az 1745-os határszemlét követően
 Figure 8. The western part of the Harruckern manor after the border inspection of 1745

Forrás: Békés vármegyei levéltár digitális térképtára

Ezeknek az utaknak a főbb küllői nem a pusztai területekre kivezető dűlőutak voltak, közülük több az ország központi részéhez, sőt az európai magterületek irányába jelentettek összeköttetést. Ide tartozik többek között a Göbolyhajtó út, mely a korabeli térképeken (Via ex Szentes Aradinum ducens) néven jelölik. Az út elnevezése is mutatja, hogy Aradról kiindulva Varjas, Dombegyház, Magyarbánhegyes, Pusztaföldvár érintésével érte el Orosháza északi határában a Monori-csárdát, majd Szentes érintésével átlépett a Tisza-gázlóin. Az Alföld délkeleti részéről ezen a széles és egyenes, néhol fákkal szegélyezett földúton hajtották a hízóállatokat (javarészt szarvasmarhákat) az osztrák és dél-német városok piacaira. Ezek az utak a vasút megjelenéséig a postakocsi hálózaton keresztül a tömegesülő közlekedés és küldeményszállítás szintéri is voltak.

Orosháza újratelepítése kapcsán azért volt fontos mindezt taglalni, mert Harruckern Ferenc báró, amikor kijelölte az új Orosháza helyét, ismerte a korábbi település és környékének tájadostságait, a bennük rejlő lehetőségeket, valamint a kedvező közlekedésföldrajzi helyzetét és ebből adódóan tisztában volt térségi szintű központi fekvésével is. A birodalmi érdekek is azt diktálták, hogy az utakat karbantartsák és fejlesszék, hiszen a gazdaság élénkítése (jelentős mértékben a nemesi majorsági gazdálkodás) és a kereskedelem újjászervezése, valamint a hadászati szempontok is ösztönözték a jó úthálózat meglétét. Az első

rendelkezést I. József császár adta ki 1706-ban, hogy a birodalmi rendek gondoskodjanak jó utakról és hidakról a postaszolgálat és a kereskedelem támogatása érdekében. Alighogy helyreállt 1715-ben Békésben is a megye szintű közigazgatás, 1720-ban már út- és hídjavítási határozatokról olvashatunk a megyei közgyűlés jegyzőkönyveiben.

A történelmi úthálózat sokrétű szerepét lemérhetjük abban, hogy Orosházát pozícionálta a földrajzi térben, de egyben hatással volt a település formálódó szerkezetére is. 1733-ban Békés vármegye közgyűlése a Királyi Helytartótanács utasítására jegyzéket készített azokról a településekről, ahol akkor még fellelhetők voltak az elpusztult települések és templomainak romjai. Az összeírásban szerepelt Orosháza neve is. A latin nyelvű szövegből kiderül, hogy a régi Orosháza temploma a formájáról ítélve katolikus jellegű lehetett. Az elpusztult település a mai Kettőssánc tér környékén helyezkedett el. A letelepedés engedélyezett helyszíne ettől a helytől alig néhány száz méterre, a mai Zombai és Táncsics utcák által határolt területen volt kijelölve. Az új Orosháza gyakorlatilag a régi település közlekedési gócpontjában született újjá (9.ábra).

9. ábra: Orosháza első kéziratos térképe 1753-ból

Figure 9. The first manuscript map of Orosháza from 1753

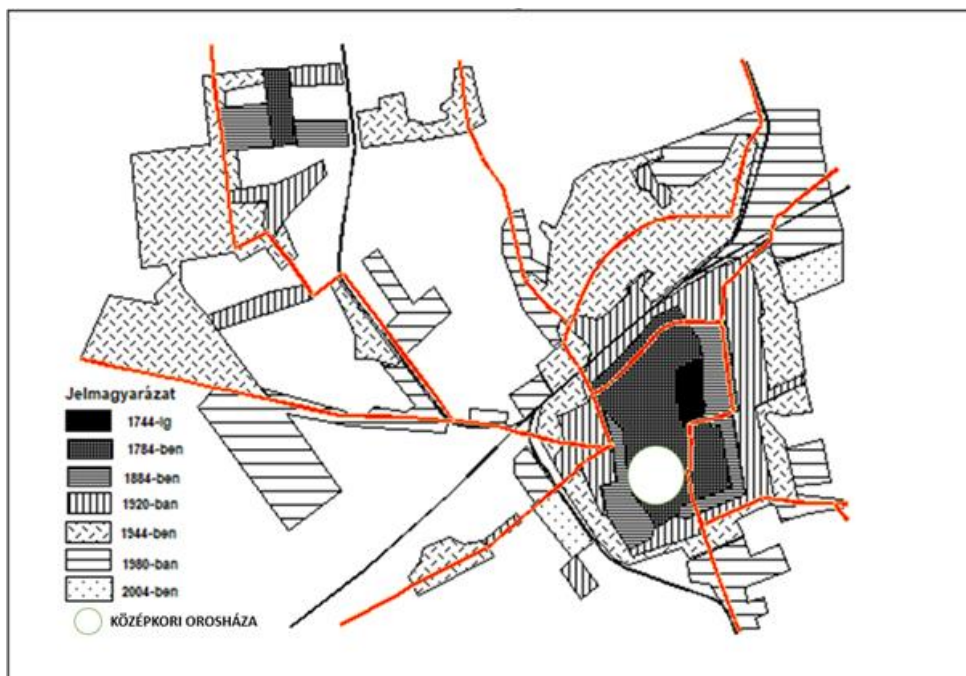
Forrás: Dénes György professzor úrtól kapott térképmásolat digitalizált változata.

A térképen jól kivehető a rom település és az újonnan formálódó település egymáshoz viszonyított helyzete, csaknem egybeesése.

A megtelepedés első éveiben 4-5 utcája lehetett a falunak. A házak elhelyezkedésében és az utcák alakulásában a történelmi úthálózat jelentette a

legnagyobb rendező erőt. A porták belső tagoltságát és a lakóépületek képét a tulajdonosok vagyoni helyzete és a folytatott gazdálkodás alakította. A nagyméretű telkek következtében laza beépítettség jellemezte a portákat. A házak elhelyezkedése sem volt egyveretű, nem mindig az utcafrontra néztek. Az új település alaprajza szabálytalan téglalap alakú volt és a mai Táncsics, illetve a Zombai utcák jelölik ki a hosszanti éleket. A történelmi utak gyűjtőpontja a középkori Orosháza központjában, az újonnan formálódó településtől csupán pár száz méterre volt található (10.ábra). A település további bővülésének irányát ezek az energiák jelentősen befolyásolták.

10. ábra: Orosháza térbeli növekedése
Figure 10. The spatial growth of Orosháza

Forrás: CSAPÓ TAMÁS (2006)

3.3. A TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI TÉNYEZŐK HATÁSA

A magyar településrendszer fejlődésére a világpolitikában bekövetkezett változások is hatást gyakoroltak. Legnagyobb hatással a gazdasági centrumtérsegek átrendeződése volt. A XV. század végétől, de főleg a XVI. századtól a mediterrán területről a centrum az atlanti területekre tevődött. A Habsburg Birodalom és Magyarország Európa félperiférikus és periférikus részén foglalt helyet. Szükségszerűen új kereskedelmi irányok jöttek létre, vagy

éppen értékelődtek fel. Ennek következtében számos település státusza és lehetősége megváltozott, de más közvetett hatások is megmutatkoztak. Ilyen volt többek között a gazdaságra gyakorolt hatása, mivel az új magterületek növekvő városi népességét élelmiszerrel többek között hússal is el kellett látni. Ez ösztönzőleg hatott az állattartásra és hosszú távon megszabta a magyar agrárium fejlődését. Orosháza újratelepítésében ezek a tényezők egytől egyik meghatározó szerepet játszottak, hiszen a település hozománya és lehetőségei jól illeszkedtek a bécsi udvar és a Harruckernek gazdasági elképzeléseibe.

Az európai gazdasági térben zajló átrendeződések és következményei mellett, szólni kell a hazai változásokról is. A XVIII század közepére a volt hódoltsági területeken jelentősen megnőtt a lakosság száma⁶, a természetes szaporodásnak és a betelepítéseknek köszönhetően. A kedvezőbbé váló körülmények hatására azonban az ország népessége is jelentős növekedésnek indult. A biztos külső és a belső piac a hús és a gabonakonjunktúra felpörgette a vidék gazdaságát, ösztönözte az egykori hódoltsági területek újraéledését.

A népességnövekedésnek más hatási is lett, többek között az, hogy sok és olcsó munkaerőt biztosított az agrárium számára. Ennek az lett a következménye, hogy a gazdálkodás külterjes formája konzerválódott. A népesség döntő többsége a mezőgazdaságból élt. A hazai céhes ipar szemben állt a tömegesülő fejlett nyugati termeléssel. A cserearányok kedveztek az agrártermékeknek, ösztönözték az behozatalt, főleg a relatív olcsó ipari termékek esetében. A kialakult gazdasági relációk nem támogatták a hazai ipar fejlesztését. Tovább nőtt leszakadásunk a magterületektől, különösen az Alföld leszakadása, amit máig hatóan történelmi hátrányként cipelünk. Az agrárkonjunktúra legfőbb nyertesei a földesúri majorságok, illetve részben a mezővárosok voltak. Orosháza ekkor a Harruckern birtok fontos részeként, mint agrártelepülés vett részt a nemzetközi munkamegosztásban.

Az 1700-as évek első felében Harruckern Ferenc báró lett a terület birtokosa, aki a lakatlan táj benépesítését és gazdasági újjáélesztését tűzte ki célul. Ügyelt arra, hogy az estleges vallási és kulturális ellentéteket kizárja, ezért egy-egy területre csak egy nemzetiségű, egy vallású embereket igyekezett telepíteni. A betelepülőknél kedvezményeket, földet és szabad vallásgyakorlást biztosított. Orosháza újratelepülése az 1743-1744-es évszámhoz kötődik. Ekkor a Tolna megyei Zombárról 30 magyar evangélikus vallású, szabadköltözésű (árendás) jobbágycsaládok telepedtek át, mert az ottani Döry Ignác báró a földbirtokán nem engedte meg a szabad vallásgyakorlást. A "cuius regio eius religio" elvből

⁶ Az első magyarországi népszámlálás II. József uralkodása alatt történt 1787-ben. Ez azt mutatta, hogy az ország népessége 1711-1787 között mintegy 4 millióról csaknem 10 millióra duzzadt. A betelepítésekkel jelentősen megváltozott a lakosság etnikai összetételének aránya. Az Árpád-kor végi 80%-ról 40-42%-ra esett vissza a magyarság számaránya az országban a történelmi demográfia becslései szerint.

következően, vallásuk védelmében az áttérést elutasítva hagyták el a Dunántúlt. Velük jött néhány tót (szlovák) szintén evangélikus hitű család is, más dunántúli településekről. Ez az időszak a második jobbágyság kora volt. A jobbágyságon belül jelentős volt a nincstelen zsellérek száma, többségük még hajlékkal sem rendelkezett. Szabadságukat, hitük szabad gyakorlásán keresztül élték meg. A földbirtokos főúri osztályban fellelhető vallási arrogancia is hozzájárult a szabadköltözésű jobbágycsaládok migrációjához. Tulajdonképpen ez zajlott le a Dóryek zombai birtokán is.

Az újraterlepült Orosháza népessége is rendkívül dinamikusán növekedett, 1752-re az újabb bevándorlással és a születésekkel együtt mintegy 1200 főre emelkedett. 1773-ban már megháromszorozódott a lélekszám. A Felvidéki területekről, valamint a környékbeli településekről érkeztek a bevándorlók, magukkal hozva kultúrájukat. Orosháza társadalmi tagolódása jól tükrözi az Alföld társadalmi viszonyait. 1773-ban a családok nem egész 1,5%-a volt nemes, viszont 45 %-a tulajdonnal rendelkező gazdálkodó, 47,5%-a zsellér volt és több mint 50%-a házzal sem rendelkezett. Az iparos és kereskedő tevékenységet folytató családok aránya 6 %-ot tett ki. A betelepülők társadalmi státusza tág határok között mozgott. A társadalmi rétegek lakhely szerinti térbeni elkülönülése már megfigyelhető volt a korabeli Orosházán. A társadalmi elkülönülés legpregnánsabb példája, a kialakuló zsellérgettyők körbe árkolása. Ennek az emlékét őrzi a napjainkban „Cigánygödör” elnevezés.

A település népessége a migrációs folyamatoknak köszönhetően nem csak társadalmi státusz alapján, hanem kulturális szokásaik és főleg vallási alapon is differenciálódott. A homogénnek tekinthető evangélikus településen az évek folyamán katolikus és izraelita hitközösség is létrejött, létrehozva templomaikat, imaházait és iskoláikat.

Orosháza társadalmi-gazdasági életében és a település fejlődésében lényegi változásokat csak a kiegyezés utáni kapitalista erjedés hozott. Ekkor már az elrugaszkodás időszakáról beszélhetünk, hiszen Orosháza két évszázad elteltével 1946-ban városi rangot kapott a történelmi mezőváros Hatvan után másodikként.

ÖSSZEGZÉS

Az Alföld és ezen belül a Maros-hordalékkúp településeinek, településrendszerének kialakulása, fejlődése, valamint a társadalmi-gazdasági folyamatok kialakulása és iránya a Kárpát-medence, mint egységes táj értelmezésében vizsgálható. A medence korántsem tekinthető zárványnak, sokkal inkább összekötő tájnak. Kiváló természeti adottságait telepítő tényezőként kell számba venni az első megtelepedéstől napjainkig.

Mint láthattuk több évezred távlatából, hogy mennyire összetett a tájpotenciálban fellelhető tényezők térformáló szerepe. Először megjelent a tájban élő a tájból élő ember, majd a termelőerők fejlődésével intenzívebb kapcsolat alakult ki ember és környezete, de ember és ember között is. Történelmi korok távlatában történő vizsgálódás azt is megerősítette, hogy a természeti tér tényezőinek szerepe örök érvényű. A Maros-hordalékkúp természeti adottságai többek között hatással voltak a településhálózatra, a kialakuló úthálózat irányára, sűrűségére. De egyben meghatározták a gazdálkodás színtereit és a rajtuk kialakulandó formákkal együtt. Orosháza hozománya ebben az összefüggésben érthető meg, mint ahogy a jövő kihívásaira adandó válaszok egyrésze is.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BÁCSKAI V.** (1965): Magyar mezővárosok a 15. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, p 145.
- BANER J.** (1939): A hódmezővásárhelyi Nagytatársánc. Dolgozatok 15, pp. 93—114.
- BECSEI J.** (1973): Az Alföldi mezővárosok szerkezetének átalakulása. - Földrajzi Közlemények, 97 (47) (1), pp. 37-67.
- BECSEI J.** (1993): A tanya-fogalom tartalmáról. Földrajzi Ért. 42 (1-4): pp. 35-39.
- BECSEI J.** (2022): Az Orosháza és környéke tanyarendszerének településmorfológiai sajátosságai. In: Blahó J. (szerk.): A mi Orosházánk. Orosháza, pp. 25-33.
- BELÉNYESSY M.** (1948): Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez (A „telek” és a magyar tanya középkori gyökerei). A magyar táj- és népismeret könyvtára, Budapest. 10. szám, pp.1-78.
- BELUSZKY P.** (1999): Magyarország településföldrajza. Dialog Campus, Bp.-Pécs. p.584.
- BLAHÓ J.** (2006): A Békési-hát. In: Rózsa Z. (szerk.): Almanach of Szántó Kovács Museum 8. Orosháza, pp. 5-59.
- BLAHÓ J. - EROSTYÁK Z.** (2014): Orosháza 18-19.századi fejlődését befolyásoló sajátos tényezők vizsgálata. In: Csapó T.- Kocsis Zs. (szerk.): Településföldrajzi Tanulmányok, Szombathely, pp.70-79.
- B. NAGY K. - TÓTH M.** (2000): Kutaspuszta Árpád-kori templomának díszítése. In: Kollár T. (Szerk.): A középkori Dél-Alföld, Szeged, pp. 241-255.
- CSATÁRI B.** (1999): A tanyák szerepe a vidékfejlesztésben. A Falu. 14 (4) sz., pp. 45-52

- CSAPÓ T.** (2006): Orosháza történeti földrajza és településmorfológiája – In: Rózsa Z. (szerk.): Almanach of Szántó Kovács Museum 8. Orosháza, pp.185-219.
- DUSNOKI J.- KERESKÉNYI M.** (1993): Bél Mátyás kéziratos megyeleírásától a megyetörténeti kutatás első virágkoráig. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 18. Gyula, 1993. pp. 64-65, 67-69.
- ERDEI F.** (1942): Magyar tanyák. Athenaeum, Budapest. p. 260
- ERDEI S.** (1974): Az alföldi tanyarendszer történeti szemlélete. Agrártörténeti Szemle 16. sz. pp.287-294.
- EROSTYÁK Z.** (2010): Amikor szekérre szállt Orosháza. In: Rózsa Z. (szerk.): Mozaikok Orosháza és vidéke környékéről 1. Orosháza, 2010, pp. 15-26.
- EROSTYÁK Z.** (2012): Habsburg gazdaságpolitika szerepe Orosháza születésében. In: Kovács Edina (szerk.): Mozaikok Orosháza és vidéke történetéből 7. Orosháza, 2012. pp. 9-21.
- GYÖRFY I.** (1937): A magyar tanya. Földr. Közlem. 65 (4-5.) szám. pp. 70-93.
- HARSÁNYI M.** (1936): Békés vármegye története. In: Márkus Gy. (szerk.): Békés vármegye. Budapest, 1936. 74, pp. 78-83.
- HÉVIZI S.** (1995): Orosházi helynevek az újratelepülés utáni első évtizedekben. In: Hévízi S. - Szabó F (szerk.): Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történelméből. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 19. Különszáma, Orosháza, pp. 94-112.
- JUHÁSZ I.** (1995): Késő avar kori leletek Orosházáról. In: Hévízi S. - Szabó F (szerk.): Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történelméből. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 19. Különszáma, Orosháza, pp. 389-406.
- MENDÖL T.** (1936): Az Alföldi városaink morfológiája. – Közlemények a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetéből. Debrecen, 87 p.
- MENDÖL T.** (1963) Általános településföldrajz. Akadémiai, Budapest, p.371
- NAGY GY.** (1965): Orosháza története I. kötet.
- TÓTH J.** (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. - Földrajzi Értesítő 30. évf. 2-3. pp. 267-292.
- TÓTH J.** (2006): Az Alföld településrendszere a harmadik évezred elején - In: Blahó J.-Tóth J. (szerk.): Tanulmányok Mendöl Tibor születésének 100. évfordulójára Orosháza-Pécs, pp. 86-99.
- SOMFAI A.** (2002): Kisalföldi és alföldi mezővárosok különbözősége, kisvárosi értékek véd elme, Tér és Társadalom, 2002/1. szám, pp. 59-97.
- TRÓCSÁNYI A. – TÓTH J.** (2002): A magyarság kulturális földrajza, Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, Pécs, p. 260.

- MIKE K.** (1991): Magyarország ősrajza és felszíni vizeinek története. — Aqua Kiadó, Budapest, pp. 361–577.
- NIKOLIN E.** (1991): Őskor. In: Jankovich B. D. - Erdmann Gy. (szerk.): Békéscsaba története. I. kötet. A kezdetektől 1848-ig. Békéscsaba, 1991. pp. 63-87
- RACHOCKI, A.** 1981: Alluvial Fans — An attempt at an empirical approach. — John Wiley & Sons, 10–24
- RÓZSA Z.** (2010): Körzővel írt történelem. Azaz nincs új a Nap alatt. In: Rózsa Z. (szerk.): Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 1. pp. 5–13.
- RÓZSA Z.** (2011): A Fehértótól a Sóstóig. A 2–3. századi szarmata terjeszkedés nyomai Kardoskúton. In: Rózsa Z. (szerk.): Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 3. Orosháza, pp. 5–13.
- SÜMEGHY, B. - KISS, T.** (2011): Discharge calculation of paleochannels on the alluvial fan of the Maros River, Hungary. — Journal of Environmental Geography 4/1–4, pp.11–17.
- SÜMEGHY B. - KISS T. - SIPOS GY. - TÓTH O.** (2013) Földtani közlöny 143/3, Budapest, pp.265–278.
- SOLYMOSI L.** (1980): A tanyarendszer középkori előzményeinek histográfiája In: Pölöskei F.– Szabad Gy. (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja, Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 71-96.
- SZATMÁRI I.** (2000). Újabb ásatások Nagyszénáson. Arpád-kori település temploma és temetője a Dózsa-erdőben. In: Gyenge A. –Kulcsár L. (szerk.): Fejezetek a község történetéből 7. Nagyszénás, pp. 5-128.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK:

<https://www.vizugy.hu>

<https://tti.abtk.hu/terkepek/terkepek/670-680-804-keso-avar-korszak-a-karpat-medenceben>